

Kültür, Uygarlık, Evrensellik ve Çok-Kültürlülük

A. Kadir Çüçen¹

Özet

Bu yazının amacı kültür kavramını, uygarlık, evrensellik ve çok-kültürlülük kavramlarıyla olan ilişkisi doğrultusunda açıklamaktır. "Kültür nedir?" sorusunun değişik tanımları yapıldıktan sonra kültürün özellikleri verildi. Kültür ve uygarlık arasındaki benzer ve farklılıklar üzerinde durularak, kültürler arası farklılığın nedeni sorgulandı.

Anahtar kelimeler: kültür, uygarlık, evrensellik ve çok-kültürlülük

Culture, Civilization, Universality and Multi-Culture Abstract

This paper aims to explain the concept of culture in relation with the concepts of civilization, universality and multi-culture. After describing what culture is, the basics characteristics of culture are explained. The similarities and differences between culture and civilization have been defined and also the multi-cultural diversity is explained.

Key words: culture, civilization, universality and multi-culture

Kültür sözcüğü, Latince 'colere' fiilinden gelir ve anlamı toprağı işlemek, tarlayı sürmek, ekip-biçmektir. Batı dillerinde 'cultura/culture/cultur' sözcüğüyle karşılanan kültür terimi, Fransız düşünür Voltaire tarafından "insan zekasının oluşumu, gelişimi, geliştirilmesi ve yüceltilmesi anlamında kullanılmıştır" (Güvenç, 1974: 96) Aydınlanma dönemi ve 19. yy'da kültür, uygarlık anlamında kullanılarak içeriğı daha da genişletilmiştir.

Kültür, genel anlamda, insana özgü bilgi, inanç ve davranış bütünü ve bu bütünün parçaları olan her tür maddi ve manevi yaratımlardır. Toplumsal ve bireysel yaşamın oluşmasını sağlayan; dil, gelenek, düşünce, semboller, yasalar, kurallar, ahlak, kuramlar, aletler, teknikler, makineler, bilim, felsefe ve sanat eserleri gibi her tür maddi ve tinsel ürünler bütünlüğüne kültür denir. Bu anlamıyla kültür, toplumun tüm bireylerinin ortaklaşa oluşturdukları ve kabul ettikleri kurum ve değerlerdir. O halde kültür, "bir halkın yaşama tarzıdır." (Turan 1994: 36) Başka bir söyleyişle, insanın doğada hazır bulmadığı ama doğaya kattığı her şeydir. Taylor'a göre, kültür ya da uygarlık bir top-

¹ Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi.

lumun üyesi olarak insanoğlunun öğrendiği bilgi, sanat, gelenek-görenek, ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütünlüktür (Güvenç, 1974: 102).

Nermi Uygur'a göre kültür, "doğanın insanlaştırılma biçimi, bu insanlaştırılmaya özgü süreç ve verimdir. Kültür, insanın kendini kendi evinde duymasını sağlayacak bir dünya ortaya koymasıdır." (Uygur 1984: 17)

Yalnızca canlı varlıklar içinde insana özgü bir yetenek olan kültür yaratma eylemi aynı zamanda insanı hayvandan ayıran en temel özelliktir de. Böylece insanın kavramlaştırma, soyutlaştırma, sembolleştirme ve akılsallaştırma özelliği ile evreni, doğayı, kendini ve toplumu anlama, açıklama ve değiştirme çabası sonucu kültür ya da uygarlık ortaya çıktı. Bu anlamıyla kültür ya da uygarlık, "doğanın yaratıklarına karşılık insanoğlunun yarattığı her şeydir." (Güvenç, 1974: 97)

Kültür kavramını dört farklı açıdan tanımlamak olanaklıdır:

1. Kültür, bir toplumun ya da bütün toplumların birikimli uygarlığıdır.
2. Kültür, belli bir toplumun kendisidir.
3. Kültür, bir dizi sosyal süreçlerin bileşkesidir.
4. Kültür, bir insan ve toplum kuramıdır. (Güvenç, 1974: 95)

Birinci anlamda kültür evrensel değerleri içeren bilim, bilgi ve sanat içermektedir. Bu anlamıyla kültür tüm insanların ve toplumların ortak malıdır. İkinci anlamda kültür, belli bir ulusa ait ve o ulusu bir arada tutan tüm değerlerdir. Bu tür kültüre, ulusal/millî kültür denir. Etkileşim, değişim ve sosyal süreç olarak kültür, belli bir zaman ve mekan alanında üretilen değerdir. Örneğin, Orta Çağ kültürü, Rönesans kültürü gibi. Son olarak kültür, bir kişinin ya da bir toplumun ortaya koyduğu değerlerdir. Örneğin, Atatürk'ün inkılap ve devrimlerinin oluşturduğu kültür.

Ayrıca genel kültür denildiğinde, meslekî bilgi ve becerilerimizin dışında insanlarda bulunması gereken bilgi, görgü ve yetenekler anlatılmak istenmektedir. Kültür-fizik kavramıyla da beden eğitimi kast edilmektedir. Kültür Bakanlığında geçen kültür terimiyle de sanat ve tarihi eserler anlatılmak istenmektedir. (Güvenç 1974: 96)

Kültürün Özellikleri

Kültür öğrenilir ve öğretilir: Hangi anlamda olursa olsun kültür insan yaratısı olduğu için öğretilbilir ve aktarılabilir bir özelliğe sahiptir. Her insan belli bir toplumda doğar ve ilk öncelikle bu toplumun kültürü öğrenir.

Kültür tarihidir ve süreklidir: İnsan öğrendiklerini ve yaratıklarını, sonraki kuşağa aktarma yetisine sahiptir. Bu nedenle insanlar hem önceki kuşaktan aldıklarını hem de kendilerinin yaratıklarını bir sonraki kuşağa devreder. Bu da kültürü tarihsel ve sürekli yapar.

Kültür toplumsaldır: İnsanlar kültürü boşlukta değil belli bir toplumda yaratırlar. Kültür, toplumda yaşayan insanlarca birlikte oluşturulur ve ortaklaşa paylaşılır.

Kültür ideal bir sistemdir: Kültür insanların yararına ortaya konulan değerler olduğu için ideal kuralları ve sistemleri içerir. Fakat çoğunlukla bireyler davranışlarıyla idealden uzak hareket ederler.

Kültür gereksinimleri karşılar: Kültür insan için insan tarafından yaratıldığı için öncelikle insan gereksinimlerini giderecek özelliklerle sahiptir. Kültür, hem fiziksel hem de sosyal gereksinimleri karşılar.

Kültür değişim sürecine tabidir: Kültür zaman, mekan, koşullara göre değişime uğrar. Her değişim uyuma doğru giden süreci getirir.

Kültür bütünlüyicidir: Farklı birey ve gruplar, buldukları kültür ve üst kültürle uyum içinde yaşayarak toplumla bütünleşirler.

Kültür sosyalleştiricidir: İnsan kültür sayesinde yaşadığı toplumun değerlerini öğrenerek sosyal bir varlık olur. (Güvenç 1974: 101-106)

Kültür - uygarlık ilişkisi

Rönesansla başlayan doğaya egemen olma isteği, insanda bilme, tanıma ve keşfetme arzusu doğurdu. Yeni çağa başlayan bilim ve felsefedeki entelektüel ve zihinsel gelişmeler tinsel kültürün gelişmesini sağladı. Fakat mekanik alanda ortaya çıkan sanayi devrimiyle birlikte maddi kültür, insan ve toplum yaşamını belirlemeye başladı. 18. yy aydınlanma dönemi İngiltere'deki sanayi devrimiyle değişen toplumsal düzen, yeni tinsel kültür aratışına neden oldu. Böylece aydınlanma çağı aklın, bilimin, sanatın, hukukun ve hakların gelişmesini sağladı. Bunun sonucu olarak üretilen kültür değerlerinin tüm insanlara anlatılması ve öğretilmesi gerektiğini anlayan Avrupa insanı, önce kendi içinde kültür değişimine sonra da Avrupalı olmayan toplumlarda kültür değişiminin gerekliliğine inandılar. Böylece Avrupa kültürü, evrensel kültür olarak diğer uluslara aktarılmaya başlandı. Artık aydınlanmanın kültür değerleri, uygarlık değerleri olarak benimsendi. Böylece Avrupa kültürü, uygarlık olarak adlandırılırken Avrupalı olmayan kültürler ise değersiz ya da bırakılması gereken değerler olarak nitelenmeye başlandı. İşte çağımız uygarlık-kültür çatışmasının yaşandığı bir çağ oldu.

Bu nedenle birçok düşünür kültür ve uygarlık kavramlarını tanımlama çabasına giriştiler. Türk sosyolog Ziya Gökalp bu ayrımın gerekliliği kabul ederek kültürü uygarlıktan ayırır. Kültür (hars) bir millete özgü dil, din, ahlak, gelenekler, adetler ve sanat değerleridir. Bu açıdan kültür, belli bir insan topluluğunun yaşama ilişkin değerleridir. (Turan 1994: 36-37) Ziya Gökalp'a göre, uygarlık (medeniyet) ise bireysel çalışmalarla ve yöntemi araştırmalarla insanlığın yararına üretilen bilim, bilgi ve tekniklerin toplamıdır. Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi uygarlık evrensel olup, bir ulusa ait değildir. Her ulus uygarlığın oluşturduğu bilim, bilgi ve teknikleri diğer bir ulustan alabilir ve geliştirebilir. Buna karşılık kültür yalnızca bir ulusun ya da milletin yaşama değerleri olduğu için ulusal yani millidir. Bu ayrımdan anlaşılacağı gibi, Ziya Gökalp'ın kültür tanımı değerler alanına, yani manevi değerlere, uygarlık tanımı ise maddi değerlere karşılık gelmektedir. Fakat ulusal ve evrensel açıdan tanımlanan kültür ve uygarlık her zaman birbirleriyle ilişki içindedir.

Uygarlaştırma ve üst-alt kültür çatışması

Evrensel değerler olduğu kabul edilen bilim, bilgi ve teknoloji kısaca maddi ve bilimsel değerler üst kültürü/uygarlığı oluşturmaktadır. Üst kültür ile bir insan topluluğuna ait alt kültür her zaman bir ilişkiye girmektedir. Bu ilişki çoğu zaman eşit bir ilişki değildir. Üst kültür baskın ve egemen olduğu için alt kültürün değişimine yol açmaktadır. Böylece uygarlık/üst kültür ve alt kültür çatışması yaşanmaktadır.

Çağımız dünyasında egemen olan düşünce, uygarlaşma sürecinde diğer uluslardan geri kalmamaktır, yani üst kültürün ürettiği maddi ve manevi değerleri öğrenmek ve alt kültürü geliştirmektir. Bu düşünce üst kültüre sahip ulusların (günümüzde Batı uygarlığı) kendilerine biçtiği bir görevle de bütünleşti. Amaç farklı ulus ve toplumları da akıl ve bilim öncülüğünde uygarlaştırmak ve üst kültüre uyumlu yapmaktır.

Kültürel farklılıkların kaynağı

Uygarlaştırma sürecinde karşılaşılan zorluk farklı ulus ve toplumların kendine özgü yaşam tarzı, gelenekleri, alışkanlıkları ve düşünceleriydi. Böylece kültür farklılıklarının nedeni ve ne olduklarını araştırma çabası ortaya çıktı. Sosyal antropologlar, sosyologlar, halk bilimciler, filologlar kısaca insanla ilgili bütün bilim çalışanları kültür farklılıklarının nedenlerini açıklama çabasında çok farklı sonuçlara vardılar. Ulusal ruh düşüncesi (Alman ruhu ya da Türklük ruhu gibi), fiziksel çevre ve yaşam koşulları (Eskimo kültürü, Afrika kültürü, Akdeniz kültürü), toplumsal örgütlenme (kentsel veya kentsel olmayan toplumlar, akrabalık ilişkisini temele alan toplumlar), dinsel inançlar, ekonomik ilişkiler ve benzeri nedenlerin sonucu kültürel farklılıklar oluştuğu öne sürülmektedir.

Uygarlaştırma-kültürleştirme

Fakat bazı antropologlara göre de tüm bu farklılıklara rağmen, tüm kültürlerde ortak olan öge, insan aklının her insanda aynı yetilere ve yapıya sahip olmasıdır. Farklılık ise bu yetilerin gelişmesi sürecinin aynı olmamasından kaynaklanmaktadır. İşte bu durumu giderecek yol ise eğitimle insan aklının aydınlatılmasıdır. Bu nedenle kültürleşme veya kültürlü olmak, bilgi, beceri ve görgü kazanmayla ilişkili olarak değerlendirilmektedir.

Kültürün temel özelliklerinden biri, öğretilbilir olmasıdır. İnsan, eğitilebilen bir varlık olması nedeniyle kültürel değerler diğer insanla aktarılabilir. Böylece evrensel ve milli değerler, insanlara öğretilir. Eğitilen birey, toplumda insan, devlette vatandaş olur. Böylece bireyin sosyalleşmesi gerçekleşir.

Uygarlık/evrensel kültür, ulusal kültür, çok-kültürlülük, yerel kültür

Kültür ya da uygarlık kavramı aslında belli bir insan ve toplum anlayışını ve dünya kavrayışını ve bunlarla ilgili değerleri de içermektedir. Her kültür kendi insan-toplum ve dünya anlayışına ve değerlerine sahiptir. Örneğin; Orta çağ kültürü ile çağımız kültürünün insana, topluma ve dünyaya bakışı ve verdiği değerler birbirinden oldukça farklıdır. Yine daha dar kapsamda düşünürsek, çağcıl olan iki farklı kültürün bunları kavrayışlarında da farklılıklar vardır. Örneğin; kırsal alanda yaşayanlar ile kente yaşayanların kültürel değerleri de farklıdır.

Kültürün ne olduğunu inceledikçe karşımıza çıkan olgu, kültürün insanın kendisiyle ve yaşadığı toplum ve dünyasıyla ilgili olduğudur. O halde insanın yarattığı değerleri ve değişimi/gelişimini, yani insanı anlamak gerekir. İnsanı, uygarlık/evrensel kültür, ulusal kültür, çok-kültürlülük, yerel kültür bağlamında ele almak olanaklıdır.

Evrensel kültür ya da uygarlık, insanın yarattığı evrensel değerlerdir. Bunlar bilim, sanat ve felsefedir. İnsan ruhunun işlenmesi, gelişmesi ve aydınlanması sonucu oluşan bilgi, beceri ve davranışların oluştuğu değerler bütünü evrensel kültürü oluşturmaktadır.

Ulusal kültür, bir ulusu diğer uluslardan farklı yapan bilgi, beceri ve davranış özellikleridir. Örneğin Çin kültürü, Hint kültürü, İran kültürü gibi. Yerel kültür, bir zaman diliminde aynı bölgede yaşayan belli insan grubuna ait değerlerdir. Örneğin; köy kültürü, doğu kültürü, işçi kültürü gibi.

İşte tüm bu kültürlerin bir arada bulunmasına da çok kültürlülük denir. Çok kültürlülük, kültürel göreceliği de sebep olur. Kültürel görecelik, her grubun yaşama tarzının bir kültür olduğu ve her birinin birer kültür olmak bakımında eşit olduğu anlayışına dayanır. (İyi, 2003; 22) Çok kültürlülük aynı zamanda kültürel çatışmaya ve değişmeye de neden olur. Örneğin, kırsal kesimden kente göç eden insanların kent kültürü ve geldikleri kültür arasında yaşadıkları gerilim ve çatışmaya kültürel çatışma denir. Böylece kültürel görecelik içinde yaşayan insan grupları, kültürlere eşit saygıyı geliştirmeleri ve farklı kültürlere hoşgörüyü oluşturmaları gerekmektedir. Farklı kültürel kimliklere sahip olan bireyler ancak insan olma olanaklarını geliştirme ve insan olma değerini artırma fırsatı sağlayan eğitim ve toplum düzeninde evrensel kültür yaratabilir ve barış içinde yaşayabilir.

Kaynakça

- Güvenç, Bozkurt (1974) *İnsan ve Kültür*, Remzi Yayınları, İstanbul.
- İyi, Sevgi (2003), "Çağdaş Açılımlarıyla Kültür Kavramı ve İoanna Kuçuradi, *Maltepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Maltepe Üniversitesi Yayınları, Sayı 1, İstanbul. Ss. 15-33.
- Turan, Mümtaz (1994) *Kültür Değişimleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, No 16, İstanbul.
- Uygur, Nermi (1984) *Kültür Kuramı*, Remzi Yayınları, İstanbul.